

KIYASIN MAHİYETİ

Ünitede ele alınan konular

- Kıyas nedir?
- Kıyasın elemanları
  - Orta terim
- Kıyasın içeriği ve yapısı
- Kıyasın tanımında kullanılan sözler
- Kıyas türleri
  - Bitişmeli kıyas
    - Yüklemlî bitişmeli kıyas
- Kıyas kuralları

Ünite Hakkında

Bu ünite de kıyas üzerinde durulacaktır. Kıyas, genel hükümleri kullanarak o genel hükümlerin uygulanabileceği özel durumlar hakkında bilgi elde etmenin en mükemmel şeklidir.

İki öncül bir sonuçtan meydana gelen kıyasın öncüllerinin her ikisinde de geçen orta terimin rolü bu ünitenin önemli konuları arasındadır.

Yine bu ünite de yapısı bakımından kaç tür kıyas bulunduğ u ile ilgili başlangıç bilgilerinden sonra bitişmeli kıyas hakkında bilgi verilecektir.

Ünitenin son konusu kıyas kuralları olacaktır.

Öğrenme Hedefleri

Bu üniteyi dikkatle okuduğ unuzda;

- Günlük dilde karşılaştırma anlamında kullandığımız kıyas sözcüğünün bir tür analiz olduğunu öğreneceksiniz.

- Bahsi geçen analizin, bir çok şeyi içine alan genel bir kavramın içinde barındırdığı şeyleri ortaya çıkarmak şeklinde olduğunu göreceksiniz.
- Böyle bir analizin, genel kavrama yüklenebilen şeylerin o genel kavram içinde yer alan şeylere de yüklenebileceğini gösterdiğini fark edeceksiniz.
- Kıyas içerisinde kullanılan önermelerin farklılığının kıyasın yapısı üzerinde etkili olduğunu, bunun da birkaç tür kıyastan bahsedebilmemize imkân verdiğini öğreneceksiniz.
- Önermelerin bir arada bulunduğu her durumda ortaya bir kıyasın çıkmadığını, ancak belli kurallara uyulursa sonuç alınabileceğini göreceksiniz.

Üniteyi Çalışırken

Bu üniteyi çalışırken;

- Kıyas adıyla anlatılan şeyin aslında hergün konuştuğumuz sözler arasında farkında olarak veya olmayarak kullandığımız bir ispat şekli olduğunu,
- Kavramların, birinin diğerine göre daha geniş veya daha dar veya eşit oluşunun kıyas yaparken karşılaştığımız önemli bir nokta olduğunu,
- Kavramların birbirine karşı durumunun, bize bir kavramı diğer kavramın içine sokabilme imkânı sağladığını,
- Yine bu durumun, bir kavramın diğerine yüklem olabilmesi sonucunu doğurduğunu, hükümlerimizin bu şekilde oluştuğunu,
- İki hükmün birbirini tamamlayan hükümler olmasının bazı kuralları bulunduğunu gözönünde bulundurmak gerekir.

Kıyas

Kıyas nedir? Talilin, yani genel hükümlerden özel durumlarla ilgili hükümler çıkarmanın en mükemmel şekli kıyastır.

Bazı Mantıkçılar tümevarımı bir tür kıyas saymaktadırlar. Temsilin de talil ve tümevarıma bağlı bir akılyürütme olarak düşünülmesinin etkisiyle olsa gerek tümevarım ve temsil ihmal edilmiş, bunun sonucu olarak, tasavvurat bahsi içerisinde *kavramın*, tasdikat bahsinin birinci bölümü içerisinde *önermenin* yeri ne ise akılyürütme bahsi içerisinde de *kıyasın* yeri o olmuştur.

Kıyasla diğer akılyürütme yolları arasında yapılan daha önemli bir karşılaştırma ise kıyasın öncülleri ile sonucu arasında bulunan zorunlu bağın diğer akılyürütme yollarında bulunmadığı ile ilgilidir ki elbette bu daha önemli bir noktadır.

Kıyasın, bir önermenin diğer bir önermeden zorunlu olarak çıkarılması demek olduğu kabul edilirse birinci üniteye ele alınan *tekabül* ve *döndürme* de kıyas sayılabilir.

Ancak genel kabule göre kıyas, iki önermeden üçüncü bir önerme çıkarmaktır. Mesela,

Bütün insanlar ölümlüdür

Ben de insanım

Ben de ölümlüyüm

önermelerinden meydana gelen ifade bir kıyasdır. Burada *ben bir insanım* önermesinden, *bütün insanlar ölümlüdür* önermesi yardımıyla, *öyle ise ben de ölümlüyüm* sonucu çıkarılmıştır.

Kıyasta yapılan şey, iki terim arasında üçüncü bir terim aracılığıyla bir ilişki kurmaktır.

Bu tanımda geçen iki terim küçük ve büyük terimlerdir. Üçüncü terim, her iki terimi zımnen içeren orta terimdir. İlişki ise küçük terim ile büyük terimin zorunlu olarak birleşmesidir.

Yukarıdaki örnekte, *ben*, küçük terim, *insan* orta terimdir. *Ben* ile *ölümlü* arasında hem *ben* sözünü hem de *ölümlü* sözünü zımnen içeren *insan* terimi aracılığıyla bir ilişki kurulmuştur. Yani *ölümlü* kavramının *ben* kavramına zorunlu olarak bağlanması sağlanmıştır.

Kıyas, dolaylı bir akılyürütmedir. Başka bir ifade ile dolaylı bir talildir. Akılyürütmelerimiz genellikle kıyas formundadır.

Kıyas, üç önermeden oluşmuş bir akılyürütmedir. Önceki iki önermenin doğruluğu kabul edildiğinde bundan zorunlu olarak üçüncü önerme sonuç olarak çıkar. Önceki iki önermeye öncüller, üçüncüye ise sonuç denir. Mesela,

Bütün güzel huylar insanı mutlu eder.

önermesine

Meşru olmayan ilişkilerden uzak durmak güzel bir huydur.

önermesi eklenirse

Meşru olmayan ilişkilerden uzak durmak insanı mutlu eder.

sonucu zorunlu olarak çıkar.

Mantıkçılar kıyası şöyle tanımlıyorlar:

“Kıyas bir ifadedir ki bu ifade içerisindeki bazı sözlerin doğruluğu kabul edildiğinde yalnızca bu kabul etme sebebiyle kabul edilen sözlerden diğer bir söz ortaya çıkar.” (Ebherî, 13074113)

Her ne zaman öncüllerin doğruluğu kabul edilirse sonucun doğruluğunu kabul etmek zorunlu olur, kabul etmemek imkânsızdır. Bu aklî bir gerekliliktir.

Mantıkçılar, kıyasın anlaşılmasını kolaylaştırmak için kıyasa, bir önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını ispat etmeye çalıştığımızı varsaymakla başlamayı önermektedirler.

İspatına çalıştığımız önermeye dava (tez) veya matlub denir. Sonucun daima dava veya matlub şeklinde başlangıçta önümüzde bulunması gerekmez. Bununla birlikte kıyası anlamak için işin başında bir varsayımda bulunmak uygun olur.

Dava (tez) veya matlub ya kendiliğinden apaçık (bedihi) olur veya böyle olmaz. Böyle olmaması yüklemın konuya uygun olup olmadığının işin başında bilinmemesi demektir.

Matlubun kendiliğinden apaçık olması, bilinen bir şey olması demektir ki bu durumda ispata gerek yoktur.

Matlub, bedihî (apaçık) değilse yüklemle konu arasında uygunluğun veya uygun olmayışın belirlenmesi için bir çabaya ihtiyaç görülür. Matlubun konusu ile yüklemi arasındaki ilişkiyi bulmak için bir yönden bu konuyla diğer yönden de bu yüklemle ilişkisi bulunan bir aracı kavramdan yararlanmak gerekir. Bu kavramın aracılığı ile konu ve yüklemın ilişkisi anlaşılmiş olur.

Bir taraftan konuyla diğer taraftan da yüklemle olan bu iki türlü karşılaştırmadan matlubun doğruluğu veya yanlışlığı çıkarılır. Başlangıçta *matlub* diye adlandırdığımız önerme artık sonuç adını alır. Mesela,

Sigara içmek dinen mahzurludur.

Sigara içmek dinen mahzurlu değildir

önergeleri, kıyas yaparak bir sonuç elde edinceye kadar birer matlubdur.

Aynı konuda biri olumlu diğeri olumsuz olan hükümlerden hangisini kabul edeceğimize karar vermek için *sigara içmekle dinen mahzurlu* kavramları arasındaki ilişkiyi araştırıyoruz. Görüyoruz ki; sigara içenler içmeyenlere göre uzun mesafeleri yürümekte, merdiven çıkmakta geri kalıyorlar. Bu da sigara içmenin vücut direncini azalttığını gösteriyor. Buna dayanarak, *sigara içmek dinen mahzurludur* diyoruz.

Bunu bir kıyas olarak ifade etmek istediğimizde önce şöyle diyebiliriz:

Sigara içmek dinen mahzurludur.

Çünkü sigara içmek vücut direncini zayıflatmaktadır.

Vücut direncini zayıflatan her şey dinen mahzurludur.

Öncülleri baş tarafa alarak yukarıdaki ifadeyi

Sigara içmek vücut direncini zayıflatmaktadır.

Vücut direncini zayıflatan her şey dinen mahzurludur.

O halde sigara içmek dinen mahzurludur.

şeklinde söylediğimizde tam anlamıyla bir kıyas formuna kavuşmuş olur.

Sigara içmek dinen mahzurludur dediğimizde, bu hükmü gerekçesini söylemeden vermiş oluyoruz. Bunun aksini iddia edenler olabilir. Bu hükmümüzü, birçok kimse üzerinde yapılan gözlem sonucu elde ettiğimiz bir gerekçeye dayandırmak suretiyle dayanağı olan bir hüküm haline sokmuş oluyoruz.

Gerekçesi söylenmeden önce matlub diye adlandırdığımız hükmü gerekçesini söyledikten sonra sonuç diye adlandırmaktayız.

Yukarıdaki örnekten anlaşılıyor ki hakkında hüküm veremediğimiz veya hüküm verip de bu hükmün neye dayandığını bilmediğimiz konularda kıyas yapmaktayız.

Yaptığımız bir kıyasın öncülleri bedîhî (apaçık) değilse onları da aynı şekilde ikinci bir kıyasla ispat etmemiz gerekir.

Başka bir örnek olarak

Her cimri mutsuzdur

ifadesini alabiliriz.

Cimrilikle mutsuzluk arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışalım. Şöyle diyebiliriz: Her cimri mutsuzdur. Çünkü cimri, gerekli bir harcama için dahi olsa parasının elinden çıkmasından rahatsız olur. Halbuki, hiç harcama yapmadan yaşamak imkansızdır. İster istemez bazı harcamalar yapacaktır.

Bunu kıyas formuna sokmak için önce şöyle diyebiliriz:

Her cimri mutsuzdur.

Çünkü sevdiği şeyden mahrum kalmaktadır.

Sevdiği şeyden mahrum kalan her insan mutsuzdur.

Önce matlub diyerek başa aldığımız hükmü sonuç olarak yazdığımızda kıyasımız aşağıdaki şekli alacaktır:

Cimri sevdiği şeyden mahrum kalmaktadır.

Sevdiği şeyden mahrum kalan mutsuzdur.

O halde cimri mutsuzdur.

Kıyasın Elemanları

Her kıyas, üç kavramdan meydana gelmektedir. Bu kavramlar, sözle ifade edildikleri zaman terim adını almaktadırlar. Bu terimlerden biri, tez olarak ortaya atılıp ispatlanacak olan hükmün konusu, diğeri ise yüklemi olmaktadır. Diğeri ise bu iki terimin ilgisini belirlemede aracı rolü oynayan terimdir.

İspatlanacak olan tezin konusu olan terime *küçük terim*, bu tezin yüklemi olan terime de *büyük terim* dendiği, büyük terimle küçük terim arasında aracı rolü oynayan terime ise *orta terim* adı verildiği yukarıda geçmişti.

Orta terim her iki öncülde de geçmektedir. Diğerlerinden biri yalnızca birinci öncülde öteki ise yalnızca ikinci öncülde geçmektedir. Orta terim dışındaki terimlere eski mantıkçılar *tarafeyn* demektedirler.

Kıyasta en önemli rolü oynayan terim, her iki öncülde de geçen orta terimdir.

Bu üç terim kıyas içerisinde kurallara uygun şekilde kullanılmazsa bunlardan bir akilyürütmenin çıkması mümkün olmaz.

Kıyas yapabilmek için orta terimin diğer terimlerle ilişkisini belirlemek gereklidir. Bu belirleme, orta terimle diğer terimlerin bir önerme içerisinde birlikte yer almasıyla yapılabilmektedir.

Orta terim bir önermede büyük ve küçük terimlerden biriyle diğerinde de ötekiyle ilişkilendirilmektedir. Kıyasta iki ayrı öncüle ihtiyaç duyulması bundandır.

Orta terimin birinde, küçük terimle diğerinde de büyük terimle irtibatlandırıldığı iki öncülü, üçüncü bir önerme izlemektedir ki buna da sonuç adı verilmektedir.

Küçük ve büyük terimler bir kere öncüllerde bir kere de sonuçta kullanılmaktadır. Orta terim ise yalnızca öncüllerde yer almakta, sonuçta bulunmamaktadır.

Böylece kıyas, üç terimden her birinin iki defa kullanıldığı, üç önermeden oluşan bir akilyürütme olmaktadır.

Buna göre küçük, büyük ve orta terimlerden oluşan kıyasta küçük önerme, büyük önerme ve sonuç adlarını alan üç önerme bulunmaktadır.

Mükemmel bir kıyasta sonucun konusu, kapsam itibariyle üç terimin en küçüğü, yüklemi ise en büyüğü olduğundan birine küçük terim diğerine de büyük terim denmiştir. Orta terim ise kapsam bakımından küçük terimle büyük terimin arasında yer aldığından bu adı almıştır. (Curcanî, 1306h, 141)

Sonucun konusu olan terim hangi öncülde bulunuyorsa o öncüle küçük önerme, sonucun yüklemine bulunduğu öncüle de büyük önerme denir.

Orta terim sonuçta bulunmaz. Çünkü orta terimin fonksiyonu, küçük terimle büyük terimi birbirine bağlamaktan ibarettir. Bu da öncüllerde sağlandığından sonuçta bulunmasına gerek yoktur.

Sonuç büyük terimin küçük terime yüklenmesiyle ortaya çıkar. Bazı mantıkçılar orta terimi sonucun sebebi olarak görmüşlerdir. Orta terimin sonucun sebebi olması şöyle açıklanmaktadır:

Ben insanım.

Bütün insanlar ölümlüdür.

Ben de ölümlüyüm.

kıyasındaki sonuçla ilgili olarak, *niçin* diye sorduğumuzda, alacağımız cevap insan olduğum için cevabı olacaktır. Bu da orta terim olan *insan* teriminin sonucun sebebi olduğu anlamına gelmektedir. Fakat orta terimin daima sebep olması gerekmez. Orta terimin delil veya bilgi vasıtası olması yeterlidir.

Orta Terim: Kıyasın işleyişi hakkında birbirinden farklı açıklamalarda bulunanlar orta terimin görevi hakkında değişik görüşler ortaya koymuşlardır.

Kıyasta kullanılan terimlerin kapsamını göz önünde bulunduranlar, “kıyasın görevi, küçük terimin, büyük terimin kapsamına girip girmediğini göstermektir, bunu belirlememize imkân veren ise orta terimdir” demektedirler.

Bu durumu, terimleri harflerle göstererek daha anlaşılır hale getirebiliriz. Küçük terime K, büyük terime B, orta terime de O diyelim. K, O nun kapsamı içine girer. O da B nin kapsamı içindedir. Öyle ise K, B nin kapsamı içinde bulunmaktadır.

Harflerle gösterilen bu durum olumlu önermelerle yapılmış bir kıyasa aittir.

İçerisinde olumsuz bir önerme bulunan kıyasta ise durum şudur:

K, O nun kapsamı içine girer. O nun B ile bir ilişkisi yoktur. Öyle ise K nın da B ile bir ilişkisi olamaz.

Bu bakış açısını esas alan bazı mantıkçılar terimleri dairelerle, kıyasları da bu dairelerin bir araya gelmesiyle sembolleştirmişlerdir. Kıyasın, merkezleri aynı olan üç daire ile gösterildiği bu sembolleştirmede büyük terim orta terimi, orta terim de küçük terimi içine almaktadır. (İsmail Hakkı, 1330h, 182)

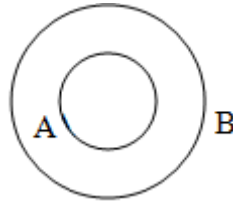
Tümel olumlu bir önerme düşünelim. Harflerle

Bütün A lar B dir

şeklinde gösterebileceğimiz bir önerme

Bütün insanlar ölümlüdür

önermesi olsun. Böyle bir önermede, şekilde görüldüğü gibi, B ile gösterilen *ölümlü* terimi A ile gösterilen *insan* terimini tamamen içine almış durumdadır.

Bütün A lar B dir

önermesi ile

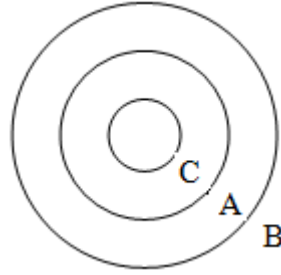
Bütün C ler A dır

önermesini bir araya getirerek bir kıyas yaptığımızı düşünelim. Böyle bir kıyastan

Bütün C ler B dir

sonucu çıkar.

Bu kıyasta B ile gösterilen terim, A ile gösterilen terimi içine almakta, A ile gösterilen terim de C ile gösterilen terimi içine almaktadır. Bu kıyasın dairelerle sembolleştirilmesi aşağıdaki gibidir.

Görüldüğü gibi yukarıdaki şekilde büyük terim olan B, orta terim olan A yı, o da küçük terim olan C yi içine almıştır.

Her erdem övgüye layıktır.

Her adalet erdemdir.

Her adalet övgüye layıktır.

kıyasında *övgüye layık* terimi *erdem* terimini, o da *adalet* terimini içine almaktadır.

Bu bakış açısına göre kıyasın temel ilkesi şöyle ifade edilebilir:

“ Bir cins için doğru olan, o cins içerisindeki herhangi bir tür ve o türün fertleri için de doğrudur.”

Kıyastaki terimlerin kapsamı göz önünde bulundurularak ortaya konmuş olan bu bakış açısına itiraz edenler, terimlerin kapsam bakımından eşit oldukları durumlarda yukarıdaki açıklamaların geçerli olmayacağını söylemişlerdir.

Kıyastaki terimlerin içlemini esas alan bakış açısına göre kıyasların yapısı şöyle açıklanmaktadır:

Eğer “her önermede yüklem konunun içlemi içerisinde bulunmaktadır” kuralı kabul edilirse kıyas, yine terimlerin birbirini içine almış olmasına bağlı olacaktır. Ancak, burada, yukarıdaki bakış açısından farklı olarak terimlerin içlemi göz önünde tutulmuş olacaktır.

Buna göre kıyasın görevi, büyük terimin küçük terimin içlemi içerisinde bulunduğunu veya bulunmadığını göstermek olacaktır. Buna aracılık eden de orta terimdir.

Önermelerin ve kıyasların dairelerle gösterilmesi bu bakış açısı ile de mümkündür. Aradaki fark, kaplamı esas alan bakış açısına göre büyük terim orta terimi, o da küçük terimi içine almaktayken, burada küçük terimin orta terimi, onun da büyük terimi içine almasıdır.

Mesela yine büyük yerimi B ile, orta terimi O ile, küçük terimi de K ile göstererek B, O nun içlemi içerisinde bulunmaktadır; O da K nın içlemi içerisinde bulunmaktadır; o halde B, K nın içlemi içerisinde bulunmaktadır diyebiliriz. İçlemin esas alındığı bakış açısına göre kıyasın ilkesi şudur:

“Tikelin içerisinde yer alan bir fert aynı zamanda tümelin içerisinde de yer almaktadır.”

Şu da unutulmamalıdır ki yüklemın konunun içlemi içerisinde bulunması ancak analitik (veya zâfî) önermelerde gerçekleşen bir durumdur.

Yüklemi, konusunun içlemi içerisinde bulunmayan önermeleri de hesaba katanlar, kıyasın, terimlerin birbirine mutabık veya birbiriyle irtibatlı oluşunun gerekliliğine dayandığı görüşündedirler. Buna göre kıyasın görevi, büyük terimin küçük terime mutabık olup olmadığını göstermektir. Buna da orta terim aracılık eder.

Kıyasın sonucu olan hükmü, ispatlanmamış bir varsayım olarak ele aldığımız zaman, bu hükümdeki konu ve yüklemın birbiriyle irtibatlı olabileceğini düşünmüş oluyoruz. Bu irtibatın ispatı, ancak bu konu ve yüklemın her birinin orta terimle olan irtibatı bilindikten sonra mümkün olabilmektedir.

Konu ve yüklemın birbiriyle irtibatlı olmadığını düşündüğümüz zaman yine orta terimin aracılık etmesine ihtiyaç vardır.

Buna göre kıyasın ilkesi şöyle ifade edilebilir:

“Üçüncü bir terimle irtibatlı olan iki terim birbiriyle irtibatlıdır.”

“Üçüncü bir terimle biri irtibatlı diğeri irtibatsız olan iki terimin birbiriyle irtibatı yoktur.”

Eski mantıkçıların şöyle bir ilkesi vardı: Bir önermede yüklemın yüklemi konunun da yüklemidir.

Bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: Diğeri bir şeyle beraber bulunan iki şey birbiriyle de beraber bulunur.

Öncüllerin sırası: Kıyastaki büyük ve küçük önermelerin önce veya sonra olmaları arasında bir fark yoktur.

Arapça mantık kitaplarında, kıyasların birinci öncülü, içinde küçük terimi barındıran küçük önermedir.

Bütün krallar insandır. (Küçük önerme)

Bütün insanlar ölümü tadacaktır. (Büyük önerme)

O halde bütün krallar ölümü tadacaktır. (Sonuç)

kıyasında küçük önerme birinci, büyük önerme ikinci öncül olarak alınmıştır.

Büyük önermesi birinci olan şöyle bir kıyas da yapılabilir:

Bütün tatmin olmamış kimseler mutsuzdur. (Büyük önerme)

Bütün cimriler tatminsizdir. (Küçük önerme)

Bütün cimriler mutsuzdur. (Sonuç)

Bu kıyasta *tatminsiz* orta terim, *cimri* küçük terim, *mutsuz* büyük terimdir.

Kıyasın içeriği ve yapısı: Kıyasın içeriği ile yapısını birbirinden ayırmak gerekir.

Kıyasın içeriğini araştırmak, önermelerin taşıdığı doğruluk değerini araştırmak demektir.

Kıyasın yapısını araştırmak ise önermeler arasındaki mantıksal bağı, başka bir deyişle öncüllerin sonucu gerektirip gerektirmediğini araştırmaktır.

Kıyasın görevi öncüllerle sonuç arasındaki bağı ortaya koymaktır.

Öncüllerin doğruluğu veya yanlışlığının bilinmesi, kıyas dışında bir araştırmayı gerektirir. Kıyas bu konuda herhangi bir bilgi vermez.

Bunun sonucu olarak:

Hem öncülleri hem sonucu doğru olan geçersiz bir kıyastan bahsedilebilir.

İffet bir erdemdir.

İffet övgüye layıktır.

Bütün erdemler övgüye layıktır.

ifadesindeki üç önerme de doğrudur. Bununla birlikte kıyas geçersizdir. Çünkü bir erdem olan iffetin övgüye layık olmasından, bütün erdemlerin övgüye layık olduğunu çıkaramayız.

Buna mukabil bir geçerli kıyas üç yanlış önermeden meydana gelmiş olabilir.

Bütün cesaret gösterileri övgüye layıktır.

Bir tehlikeye karşı tedbir almamak bir cesaret gösterisidir.

Öyle ise tehlikeye karşı tedbir almamak övgüye layıktır.

Bu kıyasın içeriği yanlıştır. Çünkü yanlış önermelerle kurulmuştur. Bununla birlikte kıyasın işleyişinde herhangi bir düzensizlik yoktur. Bu bakımdan geçerli bir kıyastır.

Kıyasın Tanımında kullanılan sözler: Yukarıda geçtiği üzere kıyas şöyle tanımlanmaktadır:

“Kıyas, öncüllerden oluşmuş bir ifadedir, öyle ki bu öncüller, doğrulukları kabul edildiği zaman başka bir bilgiye ihtiyaç kalmaksızın yeni bir hükmü gerektirirler.” (Ebherî, 1307h, 113)

Bu tanımdaki *ifade* sözü, özsel tanımın unsurlarından biri olan cinstir. Herhangi bir şeyi tanımlarken önce tanımlananı benzerleriyle birlikte içine alan ve doğal olarak tanımlanandan daha geniş olan bir terimle yani cinsle işe başlıyoruz. Burada da öyle yapılmıştır.

Öncüllerden oluşmuş sözü, kıyası diğer ifadelerden ayıran *ayırım*dır. Arapçası *müellefün min kadaya*dır. *Kadaya*, önerme demek olan *kadiyyenin* çoğuludur. Mantıkçılar, arapçada çoğul sözlerin üç ve daha fazla olanı ifade ettiğini düşünerek burada *kadaya* sözünün iki önerme anlamına gelen *kadiyeteyn* olarak anlaşılması gerektiğini söylemektedirler. Öncüllerin sayısını göstermek bakımından önemli olan *kadaya* sözüyle tek bir öncülden oluşan *tekabül*, *döndürme* gibi akılyürütmeler kıyasın dışında tutulmuşlardır. *Kadaya* kelimesindeki çoğulluk bunu sonuç vermiştir.

Öncüllerinin doğruluğu kabul edildiği zaman sözü, bu tanımın öncülleri doğru olan ve olmayan kıyası içine aldığı göstermektedir. Çünkü buradaki kabul, bütün insanların kabulü değildir. Öncüller ister doğru olsun ister yanlış olsun onlardan yeni bir sonuç çıkıyorsa böyle bir ifade kıyas diye adlandırılabilir. Burada göz önünde tutulan öncüllerin sonuç verip vermemesidir. (Şamî, 1960, 16)

Tanımdaki *gerektiren* sözü tümevarım ve temsili tanımın dışında bırakmaktadır. Çünkü onlar da öncüllerden oluşmakla birlikte bu öncüller, sonucu gerekli kılmamaktadır. Başka bir ifadeyle onların sonucu zorunlu değildir. Çünkü milyonda bir ihtimal de olsa tümevarımla elde ettiğimiz sonucu doğrulamayan örneklerle rastlanabilmektedir.

Temsilde sonucun zorunlu olmayışı, iki benzer şeyden birine ait hükmü diğerine geçirirken, hükmün dayandığı illetin doğru tesbit edilmesindeki zorluktan kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle tümevarım ve analojinin sonuçları zorunlu değil zannîdir.

Tanımdaki *başka bir bilgiye ihtiyaç kalmaksızın* ifadesi *eşitlik kıyası* ve benzerlerini tanımın dışında tutmaktadır. Çünkü bu kabil kıyaslar kendi öncülleri dışında bir bilgiye ihtiyaç göstermektedirler. (Muzaffer, 1980, II, 203)

Kıyas türleri

Öncüllerin ifade ettiği anlam, *kıyasın içeriğini* başka bir deyişle maddesini oluşturmaktadır. Öncüllerin bir araya gelişi ise kıyasın suretidir. O halde kıyası araştırırken bu araştırmanın iki türlü olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekiyor. İçerik yönünden yapılacak araştırma ile suret yönünden yapılacak araştırma birbirinden tamamen farklıdır.

İçerik yönünden ele alındığı zaman kıyaslar, öncüllerinin, doğruluğundan şüphe etmediğimiz bilgilere, yaygın anlayışlara, görüşüne itimat edilen kimselerden alınan bilgilere, vehme veya hayale dayanıyor olması bakımından birbirinden ayrılır. Mantık'ın kıyası içerik bakımından ele alan bölümüne *Beş Sanat* denir. Beş Sanat'la kastedilen burhan, cedel, hitabet, şiir ve safsatadır.

Suret bakımından kıyas İslam Dünyasında, *bitişmeli kıyas* ve *seçmeli kıyas* olmak üzere iki tür olarak ele alınmaktadır. (Ebherî, 1307h, 118) Bu iki tür kıyası birbirinden ayıran şey, birincide sonucun veya çelişğinin öncüllerde söz olarak bulunmaması, diğesinde ise bulunmasıdır. (Fenarî, 1307, 16)

Bitişmeli kıyas yalnız yüklemli önermelerden meydana gelirse *yüklemli bitişmeli kıyas* adını alır. Sadece şartlı öncüllerden veya şartlı ve yüklemli öncüllerden meydana gelirse *şartlı bitişmeli kıyas* adını alır. (Taftazanî, 1303h,122)

Bitişmeli Kıyas

Kıyasın bu çeşidinde sonuç ya da onun çelişğı öncüllerde açık bir şekilde ifade edilmemiştir.

Yukarıda kıyastan genel olarak bahsedilirken verilen örnekler yüklemli bitişmeli kıyasa ait örneklerdir. Örneklerden birini tekrar görelim:

Sigara kullanmak sağlığa zararlıdır.
Sağlığa zararlı olan şey dinen mahzurludur.
Sigara kullanmak dinen mahzurludur.

Görüldüğü gibi ne *sigara kullanmak dinen mahzurludur* sonucu ne de onun çelişğı öncüllerde açık olarak ifade edilmemiştir. Sonucun öğeleri öncüllerde bulunduğu için biz onun bilfiil değilse de bilkuvve (yani henüz ortaya çıkmamış ama çıkmaya hazır bir şekilde) öncüllerde mevcut olduğunu görmekteyiz. Örneğimizdeki *sigara kullanmak* ve *dinen mahzurlu* ifadelerinin öncüllerde bir arada olmayarak ama bir araya gelmeye hazır bir şekilde bulunması gibi. (Muhammed Fevzi, 1307h, 118)

Yüklemli önermelerden oluşan bitişmeli kıyasın örneğini gördük. Şimdi şartlı öncüllerle yapılan bir örnek görelim.

Her ne zaman insan hareket ederse kan dolaşımı hızlanır.
Her ne zaman kan dolaşımı hızlanırsa insan sağlıklı olur.

Her ne zaman insan hareket ederse sağlıklı olur.

Öncüllerinden biri yüklemli diğeri şartlı kıyasa da şöyle bir örnek verilebilir:

Kıyas bir akılyürütmedir.

Akılyürütme ya genelden özele, ya özelden genele ya da özelden özele bir geçiştir.

Kıyas ya genelden özele, ya özelden genele veya özelden özele bir geçiştir

Şimdi yüklemli bitişmeli kıyası daha geniş bir şekilde ele alabiliriz.

Yüklemli Bitişmeli Kıyas

Bir yüklemli bitişmeli kıyasta öncüller üç terimle kurulurlar. Terimlerden biri her iki öncülde ortaktır ve orta terim adını alır. Diğeri iki terimden biri bir öncülde diğeri de ötekinde yer alır. Birinci öncülde geçen orta terim dışındaki terime küçük terim denmektedir. İkinci öncülde orta terim dışında büyük terim bulunmaktadır. Büyük terimin birinci öncülde, küçük terimin de ikinci öncülde bulunması da mümkündür.

Her iki öncülde de geçen orta terim diğeri iki terimi birbirine bağlar. Bunu yapabilmesi, her ikisi ile de ilgili olmasından gelmektedir. Sonuç, orta terim dışındaki iki terimden meydana gelir. Küçük terim sonucun konusu büyük terim de sonucun yüklemidir. Orta terim sonuçta bulunmaz. Âdetâ, küçük ve büyük terimleri birbiriyle buluşturmış ve kendisi aradan çekilmiştir. (Savî, 1798, 80)

Küçük terim ve büyük terimin ikisi birden *uçlar* veya *taraflar* diye adlandırılır.

Yukarıda olduğu gibi, yine orta terimi O, küçük terimi K, büyük terimi de B harfleriyle gösterirsek

Her K O dur

Her O B dir

Her K B dir

diyebiliriz

Kıyas kuralları

Öncülleri doğru olan bir kıyasın doğru sonuç vermesi, kıyasın şekil bakımından birtakım kurallara uygun olmasına bağlıdır. (Öner, 2009, 116)

Bu kurallar iki mantık ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkeler şunlardır:

Olumlu önermelerde yüklem daima tikel olarak alınır.

Olumsuz önermelerde yüklem daima tümel olarak alınır.

Kıyas kuralları öncüllerin sonucu gerektirmesinin zorunlu şartlarıdır.

Mantıkçıların birçoğu kıyasın sekiz kuralı olduğu hususunda görüş birliği içerisindedirler Bu kurallardan dördü terimlerle, dördü de önermelerle ilgilidir.

Birinci kural:

Terimlerin sayısı ile ilgili olan bu kurala göre, kıyas üç terimle yapılmış olmalıdır. Bu terimler küçük terim, büyük terim ve orta terim adlarıyla adlandırılırlar.

Bazı mantıkçılar, bu kuralla ifade edilen şeyin kıyasın tanımını içerisinde bulunmuş olmasını ileri sürerek bunun ayrıca bir kural olarak zikredilmesine ihtiyaç bulunmadığını söylemişlerdir.

Bir ifadede dört terimin kullanılması o ifadeyi kıyas olmaktan çıkarır. Mesela;

Türkiye Suriye'ye bitişiktir.

Suriye Ürdün'e bitişiktir.

Öyleyse Türkiye Ürdün'e bitişiktir.

ifadesinin yanlışlığı bu ifadede dört terim kullanılmasındandır. Bu terimler *Türkiye*, *Suriye*, *Ürdün* ve *bitişik* terimleridir. Yine,

İnsan hayvandır (hayvan-ı natık)

Serçe hayvandır.

O halde insan serçedir.

diyemeyiz. Çünkü bu ifadede görünüşte üç terim varsa da aslında terimlerin sayısı dörttür. *İnsan* terimine yüklem olan *hayvan* terimi ile *serçe* terimine yüklem olan *hayvan* terimi aynı şeyi anlatmamaktadır.

Ferid insandır.

İnsan türdür.

Ferid türdür.

şeklindeki bir kıyas da geçersizdir. Çünkü burada da görünüşte üç ama aslında dört terim vardır. Bu terimler *Ferid*, *gerçek insan*, *bir Mantık terimi olarak insan* ve *tür* terimleridir.

Dörtgen şekildir.

Üçgen de şekildir.

O halde dörtgen üçgendir.

şeklinde bir kıyas yapmamız da mümkün değildir. Bu ifadede kullanılan şekil sözü, önermelerden birinde dört kenarlı şekil anlamında, diğerinde ise üç kenarlı şekil anlamındadır.

Bu kuralın önemi ve kıyasın temel ilkesi:

Kıyas üç önermeden meydana geldiğine göre sonucun öncüllerden zorunlu olarak çıkması için hangi şarta ihtiyaç bulunduğunu araştıralım.

Sonucun,

A, B dir.

şeklinde bir önerme olduğunu varsayalım. Bu sonucun öncülü ne olmalıdır ki A, B dir önermesi ondan zorunlu olarak çıkarılsın. Öncül ya sonucun aynı olur veya farklı bir hüküm olur. Öncül sonucun aynı olursa, mesela

A, B dir.

öyleyse

A, B dir.

şeklinde olursa, bu bir akılyürütme olmaz, bir tekrar olur.

Bu da gösteriyor ki öncül sonuçtan farklı olacaktır. Bu farklılık ise ancak iki önerme ile sağlanabilmektedir. .

Bu iki öncül, aralarında ortak bir terime sahip olacak mıdır, olmayacak mıdır diye düşünülünce görülüyor ki ortak bir terim olmadığı zaman

A, B dir.

C, D dir.

gibi bir yapıyla karşılaşırız. Böyle bir yapıdan ne A, C dir, ne de A, D dir sonucu çıkar.

O halde bir sonuç elde etmek için öncüllerde bir ortak terimin olması şarttır. Mesela

A, B dir

B, D dir

gibi iki önermemiz varsa bunlardan zorunlu olarak A, D dir sonucu çıkar.

Bu açıklamalar kıyasın öncülleri olarak iki önermenin bulunacağını ve bunların her birinde sonuçta bulunmayan bir ortak terimin gerekliliğini göstermektedir.

Bu demektir ki kıyas üç terim, üç önermeden meydana gelmektedir.

İkinci Kural:

Bu kural orta terimle ilgilidir. Buna göre orta terim sonuçta bulunmamalıdır. Çünkü sonuçta amaçlanan küçük terimle büyük terim arasında bir ilişki kurmaktır.

Mesela,

Cesaret bir erdemdir.

Erdem övgüye layıktır.

O halde cesaret bir erdemdir ve övgüye layıktır.

şeklindeki ifade kıyasın ikinci kuralına aykırıdır.

Bazı mantıkçılar birinci kural gibi bu kuralı da gereksiz görmekteirler. Onlara göre kıyas kuralları olarak bu iki kural dışında kalan altı kuralın ele alınması yeterlidir.

Üçüncü Kural:

Bu kural da orta terimle ilgilidir. Bu kurala göre orta terim her iki öncülde de tikel olarak alınmaz. Orta terim hiç olmazsa öncüllerin birinde tümel olarak alınmış olmalıdır.

Bu kural çok önemlidir. Çünkü orta terim hem küçük önermede hem de büyük önermede tikel olarak alınmış olsa, tikel terimler bir cinsin belli olmayan bir bölümünü ifade ettiğinden küçük önermedeki orta terimle büyük önermedeki orta terim aynı olmayabilir. Bu durumda küçük önermede konuyla, büyük önermede de yüklemle irtibatlandırılan terimin aynı anlamda olup olmadığı bilinemez. Bu iki terimden birinin, diğerinin aynısı olduğunu kesin olarak söylemeye imkân yoktur. Küçük ve büyük terimler görünüşte aynı ama aslında birbirinden farklı terimlerle irtibatlandırılmış olur ki bu da kıyasta üç yerine dört terim kullanıldığı anlamına gelir. Halbuki birinci kural gereğince kıyasın üç terimle yapılması gerekmektedir. Mesela,

Çam bir ağaçtır.

Meşe de bir ağaçtır.

Öyleyse çam meşedir.

ifadesi üçüncü kurala aykırıdır. Çünkü orta terim olan *ağaç* hem küçük önermede hem de büyük önermede tikel olarak alınmıştır.

Orta terimin tikel olduğunu, önermelerin olumlu olmasından anlıyoruz. Çünkü olumlu önermelerde yüklem tikedir.

Yukarıdaki ifadede, öncüllerden her birinde ağaç kavramının belirli olmayan bir bölümü yer almıştır. Bu sebeple birinci öncüldeki ağaç kavramıyla ikinci öncüldeki ağaç kavramı aynı değildir. Dolayısıyla de görünüşte üç terimden oluşmuş olan ifadede aslında dört terim bulunmaktadır. Aynı şekilde,

Âlim insandır

Hırsız da insandır

önermelerinden bir sonuç çıkmaz. Çünkü orta terim olan *insan* her iki öncülde de tikedir. Öncüllerin birinde insan cinsinin bir bölümü diğerinde de başka bir bölümü alınmıştır. Görünüşte aynı olan bu terimler biri aynı türün bir bölümünü diğeri de başka bir bölümünü ifade ettiğinden, aynı terim olarak kabul edilemez. Bu nedenle terim sayısı dörde çıkmış olmaktadır. Mantıkçılar,

Köpek memelidir

Et yiyen hayvanlar memelidir.

Köpek et yiyen hayvandır.

gibi kıyaslardan, orta terim tikel olduğu halde, sonuç çıkmasını küçük ve büyük terimler arasında tür-cins ilişkisi bulunmasına bağlamaktadırlar.

Büyük önermede orta terim olan *memeli*'den alınan belirsiz bir kısım, büyük terim olan *et yiyen*'e mutabık olduğu gibi büyük terimin türü olması sebebiyle küçük terim olan *köpek*'e de mutabık olur. Bu nedenle bu örnekte, orta terimin aynı kavramın birbirinden farklı bölümleriyle ilgili olması, bunun sonucu olarak da terim sayısının dörde çıkması gibi bir durum söz konusu değildir.

Dördüncü kural:

Küçük ve büyük terimlerle ilgili olan bu kural şöyledir:

Küçük ve büyük terimler sonuçta öncüllerde olduklarından daha geniş olamazlar. Çünkü küçük ve büyük terimler sonuçta öncüllerde olduklarından daha geniş olsa, bu terimler öncüllerde orta terimle ilişkisi gösterilmiş olan terimler olmaktan çıkarlar. Böyle olunca yine kıyasta üçten fazla terim bulunmuş olur. Mesela,

Ağaç insan değildir.

İnsan cisimdir

önermelerinden sonuç çıkmaz.

Ağaç cisim değildir

şeklinde bir sonuç çıktığını varsayalım. Bu sonuç doğru değildir. Doğru olmamasının sebebi de ikinci öncülde olumlu bir önermenin yüklemi olduğu için tikel olan *cisim* teriminin, varsayılan sonuçta olumsuz bir önermenin yüklemi olduğundan tümel alınmış olmasıdır.

Buraya kadar açıklanan kurallar terimlerle ilgilidir.

Beşinci kural:

Öncüllerin niteliği ile ilgili olan bu kural şöyledir:

İki olumsuz öncülden sonuç çıkmaz. Çünkü orta terimin diğer iki terimle bir ilgisi bulunmadığı söylendikten sonra, orta terimle ilgisi olmayan terimlerin birbiriyle ilişkili olduğu da olmadığı da söylenemez . Mesela,

İnsan ezeli değildir.

Canlılar ezeli değildir

O halde insan canlı değildir.

ifadesinde sonuç yanlıştır. Çünkü öncüller olumsuzdur.

Altıncı kural:

Öncüllerin niteliği ile ilgili olan bu kural şöyledir:

İki olumlu öncülden olumsuz sonuç çıkmaz. Çünkü küçük önermede ve büyük önermede orta terimin diğer terimlerle ilişkili olduğu başka bir ifadeyle her iki terimin de orta terimle uyum içinde olduğu kabul edilince sonuçta küçük ve büyük terimlerin de birbiriyle ilişkili ve uyumlu olduğunu kabul etmek zorunlu olur. Mesela,

Rüşvetçilik kötü bir davranıştır.

Kötü davranışlar insanlarda nefret uyandırır.

öncüllerinden

Rüşvet, insanlarda nefret uyandıran bir şey değildir.

sonucu çıkmaz.

Yedinci kural:

Hem nicelik hem nitelikle ilgili olan bu kural şöyledir:

Sonuç daima öncüllerin zayıfına bağlıdır. Öncüller nicelik bakımından ele alındığı zaman tikellik, zayıflık alâmeti olmaktadır. Nitelik bakımından ise zayıflık denince olumsuzluk akla gelir.

Öncüllerden biri olumlu diğeri olumsuz olursa sonuç olumsuz, öncüllerin biri tikel diğeri tümel olursa sonuç tikel olur.

Çünkü öncüllerden birinin olumsuz olması demek, orta terimin sonuçtaki iki terimden biri ile ilişkisiz olması demektir. Bu da o iki terimin olumlu olarak bir araya gelmesine engeldir. Mesela,

Bazı insanlar canlıdır.

Hiçbir taş canlı değildir.

öncüllerinden

Bazı insanlar taştır.

sonucu çıkmaz

Öncüllerden biri tikel olursa sonuç tümel olmaz. Çünkü sonucun tümel olması durumunda küçük ve büyük terim sonuçta öncüllerdeki kaplamalarından daha geniş bir kaplama sahip olurlar. Bu ise kurallara aykırıdır. Mesela,

Bazı insanlar canlıdır.

Hiçbir taş canlı değildir.

öncüllerinde ancak *taş* ile *canlı* terimleri temeldir. *Canlı* orta terim olduğundan sonuçta tümel olabilecek olan yalnızca *taş* terimidir. Öncüllerden birinin olumsuz olması sonucun da olumsuz olmasını gerektirdiğinden sonuç olumsuz olacaktır. Yalnızca yüklemi tümel olan olumsuz önerme tikel olumsuz olduğundan kıyasın sonucu

Bazı insanlar taş değildir.

şeklinde tikel olumsuz bir önerme olacaktır.

Görüldüğü gibi bu kıyasta öncüllerden birinin tikel olması sonucun da tikel olmasına sebep olmuştur.

Sekizinci kural:

Nicelikle ilgili olan bu kural şöyledir:

İki tikel öncülden sonuç çıkmaz.

Çünkü, bu iki tikel öncülün olumlu olması halinde, hem yüklemeleri hem de konuları tikel olacaktır. Bu, *olumlu önermelerin yüklemi tikeldir* kuralının gerekli kıldığı bir durumdur. Üçüncü kural, orta terimin hiç olmazsa öncüllerden birinde tümel olarak alınmasını zorunlu kıldığından öncüller tikel olumlu olamaz.

Eğer iki tikel öncül olumsuz olursa, bu yapıdaki bir kıyas beşinci kural gereği bir sonuç vermez.

Öncüllerden biri tikel olumlu diğeri tikel olumsuz olursa, sonuç, yedinci kural gereğince tikel olumsuz olacağından sonucun yüklemi tümel olarak alınmış olur.

Yüklem sonuçta tümel olursa dördüncü kural gereğince öncüllerde de tümel olması gerekecektir. Bu sebeple öncüllerde bir tümel terim bulunması gereklidir. Bu tümel terim hangisi olacaktır?

Öncüller tikel olduğundan her iki öncülün konuları tikeldir. Biri olumlu olduğundan yüklemi de tikel olarak alınmıştır.

Öncüllerde bulunan tek tümel terim tikel olumsuzun yüklemidir. Bu terim büyük terim yerinde olunca orta terim her iki öncülde de tikel alınmış olur ki bu üçüncü kurala aykırıdır.

Öncüllerdeki tümel terimin orta terim olma zorunluluğu bulunmaktadır.

Ancak bu defa da büyük terim öncüllerde tikel, sonuçta ise tikel olumsuz bir önermenin yüklemi olduğundan tümel olmuş olur. Bu ise dördüncü kurala aykırıdır. Bu nedenle öncüller tikel olursa kıyas sonuç vermez. Mesela,

Bazı esnaflar ilim adamı değildir.

Bazı insanlar ilim adamıdır.

önergelerinden bir sonuç çıkmaz.

İşte Mantık kitaplarından bahsi geçen kıyas kuralları bunlardır. (İsmail Hakkı, 1303, 187)

Özetlersek, doğruluğu kabul edilmiş iki önermeden bir sonuç çıkarmak için dört hususa riayet etmek gerekir:

- 1- Öncüllerde bir ortak terim bulunmalıdır.
- 2- Orta terim adı verilen bu ortak terim hiç olmazsa öncüllerin birinde tümel olarak alınmalıdır.
- 3- Öncüllerden hiç olmazsa biri olumlu olmalıdır.
- 4- Öncüllerden hiç olmazsa biri tümel olmalıdır.

Bu şartlara uyulduğu zaman aşağıdaki sonuçlar elde edilir:

- 1- İki öncül de olumlu olursa sonuç olumlu olur.
- 2- Öncüllerden biri olumsuz olursa sonuç da olumsuz olur.
- 3- Öncüllerden biri tikel olursa sonuç da tikel olur.

Özet

Akılyürütmenin aslı, bir önermeden diğer bir önerme aracılığıyla üçüncü bir önerme elde etmektir. Başka bir ifade ile iki terim arasında üçüncü bir terim aracılığıyla bir ilişki kurmaktır.

- 1- Akılyürütme deyince ilk akla gelen eski mantıkçıların talil dedikleri şeydir.

2- Kıyas, talilin en mükemmel şeklidir.

Kıyas, üç önermeden oluşan bir ispat şeklidir. Bu üç önermeden ilk ikisi ne zaman bir araya gelse üçüncü bunlardan zorunlu olarak çıkar.

İlk iki önermeye öncüller, üçüncü önermeye ise sonuç denir.

Bir kıyasın öncüllerinin doğruluğu kabul edilince sonucun bunlardan çıkacağını kabul etmemek imkânsız olur.

3- Mantıkçılar, kıyasın işleyişini şöyle açıklamaktadırlar:

Önce bir varsayım ortaya konur. Bu aşamada, bir varsayım olarak karşımızda duran önermenin adı dava veya matlubdur. Dava bedihî (apaçık) ise onu ispata gerek yoktur. Dava bedihî (apaçık) değilse terimleri arasında bir uyum bulunup bulunmadığını araştırmak gerekir. Başka bir ifade ile iki terim arasındaki ilişkiyi belirlemek için, hem konu hem de yüklem ilgisi bulunan bir orta terim bulmak gerekir. Bu orta terim aracılığıyla konu ve yüklem arasındaki ilişki anlaşılmış olur. Bu ilişkinin anlaşılmasıyla daha önce dava adını alan önerme, artık sonuç diye adlandırılmaya uygun hale gelmiş olur.

4- Her kıyasta üç terim vardır. Bu terimlerden biri sonucun konusu, diğeri sonucun yüklemi, üçüncüsü de iki terim arasında aracı görevi yapan terimdir.

Sonucun konusuna küçük terim, yüklemine büyük terim, ikisi arasındaki aracı terime de orta terim denir.

Orta terim iki öncülde de bulunmaktadır. Eski mantıkçılarımızın *haddeyn* dedikleri küçük terimle büyük terimden biri birinci öncülde diğeri de ikinci öncülde yer alır.

Bu terimlerden üzerinde en çok durulan orta terimdir. Çünkü kıyas onun ekseni etrafında dönmektedir.

5- Elimizde üç terim bulunması kıyas yapmamız için yeterli değildir.

Orta terimin diğeri iki terimle ilişkisini gösteren iki önermeye ihtiyaç vardır. Bu ilişkilerin belirlenmesi üçüncü bir önermenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle kıyas, üç önermeden meydana gelmektedir.

Küçük terimin içinde bulunduğu önermeye küçük önerme, büyük terimin içinde bulunduğu önermeye büyük önerme denir.

Orta terim sonuçta bulunmaz. Çünkü iki terim arasındaki karşılaştırmayı sağlayan terim olduğundan görünmese de diğeri terimler içinde varlığını sürdürmektedir.

Orta terime sonucun sebebi diyenler olduğu gibi, delildir, bilgi vasıtasıdır diyenler de olmuştur.

7- Kaplam açısından bakıldığında kıyas, terimlerin kapsam itibariyle birbirinden daha geniş, daha dar veya birbirine eşit olmasına dayanır. Buna göre, kıyasla yapılan şey küçük terimin büyük terim içine girip girmediğinin gösterilmesidir.

8- Her önermede yüklem, konunun tazammunu (içlemi) içerisindedir diye düşünülürse kıyas, yine terimlerin genişliği, darlığı veya eşitliği üzerine dayandırılmış olur. Ama bu defa bu genişlikte veya darlıkta kaplam değil işlem esas alınmış olur. Bu bakış açısına göre “ bir tümel kavramın içinde yer alan kavramlardan herhangi birinin içerdiği her şey o tümelin de içerdiği şeydir” ilkesi kıyasın genel ilkesi kabul edilir.

9- Yüklemi, konusunun içlemi içerisinde bulunmayan önermeleri de göz önünde bulundurarak kıyas, terimlerin birbiriyle mutabakatı ve birinin diğerinden ayrılamaması üzerine oturmaktadır diyebiliriz. Bu durumda kıyas yapmak, büyük terimin küçük terime mutabık olup olmadığını göstermek demektir. Buna göre kıyasın ilkesi,” üçüncü bir terime mutabık olan iki terim birbirine mutabıktır” şeklinde ifade edilebilir.

Terimlerden biri orta terime uygun diğeri uygun değilse bu iki terim arasında mutabakat olmadığına hükmedilir.

10- Orta terimin üç rolü vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Birincisi, küçük terim, büyük terimin kaplamı içine giriyor mu girmiyor mu, bunu göstermek.

İkincisi, büyük terim, küçük terimin içlemi içine giriyor mu girmiyor mu, bunu göstermek.

Üçüncüsü de büyük terimle küçük terim arasında bir mutabakat var mı yok mu bunu göstermek.

11- Büyük önermeyi kıyasın birinci öncülü yapma zorunluluğu yoktur.

12- Kıyasın bir içeriği bir de formu vardır. Kıyasın içeriği ile ilgilenmek demek, öncüllerinin, gerçeklere uygunluğunu araştırmak demektir.

Kıyasın formuyla ilgilenmek de önermelerin sonucu gerektirip gerektirmediğini araştırmak demektir.

Kıyasla ilgili araştırmalar diyince ilk akla gelen, öncüllerin sonucu gerektirip gerektirmediğinin araştırılmasıdır.

Öncüllerin doğruluğu ve yanlışlığı formel mantık çalışanların ilgilendikleri bir konu değildir.

13- Şekil olarak geçersiz olan bir kıyas, üç doğru önermeden oluşabileceği gibi şekil olarak geçerli bir kıyas da üç yanlış önermeden oluşmuş olabilir.

14- Kıyasın, matlubu (doğruluğu araştırılan şeyi) gerektirecek şekilde kurulmuş olması için sonuç, matlubun ya kendisi ya ona eşit bir ifade veya kalam bakımından ondan daha dar bir ifade olmalıdır.

15- Kıyas kuralları iki Mantık aksiyomu (mütearifesi) üzerine dayanır:

a) Olumlu önermelerde yüklem daima tikel olarak alınmıştır.

b) Olumsuz önermelerde yüklem daima tümel olarak alınmıştır.

16- Kıyasın sekiz kuralı vardır. Dördü terimlerle, dördü de önermelerle ilgilidir.

Birinci kural: Kıyas üç terimle yapılmış olmalıdır. Küçük terim, büyük terim, orta terim

İkinci Kural: Sonuçta orta terim bulunmamalıdır.

Üçüncü kural: Orta terim öncüllerin hiç olmazsa birinde tümel olmalıdır.

Dördüncü kural: Küçük ve büyük terimler sonuçta öncüllerdekinden daha kapsamlı olamaz. Yani öncüllerde tikel iken sonuçta tümel olamaz.

Beşinci Kural: İki olumsuz öncül sonuç vermez.

Altıncı kural: İki olumlu öncülden olumsuz sonuç çıkmaz.

Yedinci kural: Sonuç, öncüllerin zayıfına bağlıdır. Tikel tümele göre, olumsuz da olumluya göre zayıftır.

Sekizinci kural: İki tikel öncülden sonuç çıkmaz.

Birinci kural terimlerin sayısı ile ilgilidir. İkinci ve üçüncü kurallar orta terimle ilgilidir. Dördüncü kural küçük ve büyük terimle ilgilidir. Beşinci ve altıncı kurallar öncüllerin niteliği yani olumluluğu-olumsuzluğu ile ilgilidir. Yedinci kural öncüllerin hem niceliği, yani tümelliği-tikelliği hem de niteliği ile ilgilidir. Sekizinci kural öncüllerin niceliği ile ilgilidir.

17- Kıyasın üç terim ve üç önermeden meydana gelmiş olmasından “aynı şeye eşit olan iki şey birbirine eşittir” kuralına göre sonuç veren bir ifade olduğu anlaşılabilir. Ancak bu durum matematikteki gibi önermeleri meydana getiren terimler arasında tam bir eşitlik olduğu zaman mümkün olabilmektedir.

Matematikte elde edilen bu sonuç diğer ilimlerde elde edilemez. Diğer ilimlerdeki önermeler genellikle terimler içinde gizlenmiş bir takım ilişkileri gösteren ifadelerdir. Bu önermelerde terimlerin eşitliğinden ziyade bir terimin diğerini içine alması veya dışarıda tutması gibi ilişkiler vardır ki bu ilişkiler eşitlik ilişkisine göre daha karmaşıktır.

Matematikle ilgili kıyaslara nicelik kıyası, diğer kıyaslara da nitelik kıyası diyebiliriz. Nitelik kıyaslarının nicelik kıyaslarına göre daha karmaşık olduğu görülmektedir.

18- Kabul edilmiş iki önermeden bir sonuç çıkartmak için dört şarta uymak gerekir.

- Öncüllerde bir orta terim bulunmalıdır.
- Orta terim hiç olmazsa bir kere tümel olarak alınmış olmalıdır.
- Öncüllerden biri olumlu olmalıdır.
- Öncüllerden biri tümel olmalıdır.

Bu şartlar gerçekleşirse iki öncülün de olumlu olması halinde sonuç olumlu, birinin olumsuz diğerinin olumlu olması halinde sonuç olumsuz olur. Öncüllerden biri tikel olursa sonuç da tikel olur.

19- Kıyası açıklayan en önemli düstur şudur:

“ Bir cinsle olumlu olarak bağlanan bir şey o cinsin bütün türlerine ve bütün fertlerine de olumlu olarak bağlanır.”

Bu cinsle herhangi bir şey arasında bir ilişki olmaz ve bu yüzden ancak olumsuz bir önermede bir araya gelirlirse o şey, bahsi geçen cinsin türleri ve fertleriyle de ancak olumsuz bir önermede bir araya gelebilir.

Gözden Geçir

- Kıyas diğer akılyürütme yollarından ne bakımdan üstündür?
- Kıyasla yapılmak istenenin iki terimin olumlu bir önermede mi yoksa olumsuz bir önermede mi bir araya geleceğini belirtmektir diyebilir miyiz?
- Bir tez hangi aşamalardan geçerek kabul edilmiş bir bilgi haline dönüşür?
- Orta terimle diğer terimler arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Kıyasın tanımı hangi sözlerden oluşmaktadır?
- Kıyasları farklı türler olarak ele almamız neye dayanmaktadır?
- Kıyas kurallarının dayandığı ilkeler nelerdir?

Sözlük

Büyük terim: Yüklemlili bitişmeli kıyasın sonucunun yüklemi olan terim.

İçlem: Bir kavramın taşıdığı özellikler.

Kaplam: Bir kavramın içine aldığı şeyler.

Konu: Bir önermede hakkında bilgi verilen şey.

Küçük terim: Yüklemlili bitişmeli kıyasın sonucunun konusu olan terim.

Matlub: Kıyastan beklenen sonuç.

Nicelik: Önermeler için kullanıldığında tümellik veya tükellik demektir.

Orta terim: Yüklemlili bitişmeli kıyasta her iki öncülde de geçen terim.

Öncül: Kıyasın ilk iki önermesine verilen ad.

Tasavvurat: Mantığın kavramlarla ilgili bölümüne verilen ad.

Tasdikat: Mantığın önermeler ve akı lyürütmelerle ilgili bölümüne verilen ad.

Kaynaklar

Ebheri, E. (1307 h.) İsağoci, (Hulasatu'l Mizan içinde), İstanbul

Curcanî, S.S. (1306 h.) Haşiyeye ale'ş-şerhi'ş-şemsiyye, İstanbul

İzmirli, İ.H. (1330 h.) Felsefe Dersleri, İstanbul

Sami, M.S. (1960-1379 h.) Dirasât fi ilmi'l Mantık, Kahire

Fenari, Muhammed ibn Hamza (1307 h) el-fevaidu'l fenariyye (Muhammed Fevzi, Hulasatu'l –Mizan içinde), İstanbul

Muhammed Fevzi, (1307 h.) Hulasatu'l-Mizan, İstanbul

Taftazanî, S (3. baskı) Tehzibu'l Mantık (Tecdidu ilmi'l- Mantık içinde), Kahire

Öner, N. (2009) Klasik Mantık, Ankara

Sâvî, Zeynuddin Ömer (1798) el Besairu'n-nasiriyye, Mısır

Değerlendirme soruları

- 1) Bir kıyasta öncüllerin doğruluğu kabul edildiğinde sonucun doğruluğunu kabul etmek,
  - a) Normaldir.
  - b) Zorunlu değildir.
  - c) Zorunludur.
  - d) Mümkündür.
  - e) İmkânsızdır.
- 2) Öncüllerin bir araya gelmesinin karşımıza çıkarmasını beklediğimiz hükme ne ad verilir?
  - a) Sonuç.
  - b) Önerme.
  - c) Matlub.
  - d) Netice.
  - e) Çıkarım.

3) Aşağıdaki şıklardan hangisi doğru değildir?

Orta terim;

- a) Her iki öncülde de tikel olabilir.
- b) Birinci öncülde tümel, ikinci öncülde tikel olabilir.
- c) Birinci öncülde tikel ikinci öncülde tümel olabilir.
- d) Her iki öncülde de tümel olabilir.
- e) Birinde tikelse diğerinde tümel olması zorunludur.

4) Aşağıdakilerden hangisi kıyas kurallarındandır?

Sonuç öncüllerin,

- a) Tümel olanına bağlıdır.
- b) Tikel olanına bağlıdır.
- c) Olumlu olanına bağlıdır
- d) Olumsuz olanına bağlıdır.
- e) Zayıf olanına bağlıdır.

5) Aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a) Olumlu önermelerde yüklem daima tikeldir.
- b) Olumlu önermelerde yüklem daima tümeldir.
- c) Olumsuz önermelerde yüklem daima tikeldir.
- d) Olumsuz önermelerde yüklem tümel olmayabilir.
- e) Bütün önermelerde yüklem daima tikeldir.